

УДК 340.12.342.7.001.36

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.38>

ПРАВОВЕ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ СЛУЖБОВОГО ПІДРОБЛЕННЯ ДОКУМЕНТІВ

Копча В.В.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права
та правоохоронної діяльності*

*ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000 0001 9888 1464*

Реплюк Н.М.,

*старший викладач кафедри кримінального права
та правоохоронної діяльності
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Копча В.В., Реплюк Н.М. Правове використання спеціальних засобів при розслідуванні службового підроблення документів.

Дана стаття присвячена дослідженню правовим використанням спеціальних засобів при розслідуванні службового підроблення документів.

За дослідженням даного напрямку, різні вчені приділяли чимало уваги вивченню проблем службових кримінальних правопорушень і використанню спеціальних знань загалом. Проте в Україні не здійснено монографічних наукових досліджень, які поєднували б наукові надбання в напрямі спеціальних знань і службового підроблення та відображали б комплексний підхід до зазначеної проблематики, попри безсумнівну актуальність цієї тематики та потреби практики 89,6% опитаних засвідчили необхідність комплексного її дослідження. І хоча протидію корупційним виявам було визначено одним із пріоритетних напрямів держави, правоохоронні органи мають складнощі в доказуванні службового підроблення, що актуалізує необхідність висвітлення можливостей використання спеціальних знань під час розслідування таких фактів. Отже, на підставі досвіду науковців, практичних працівників, з огляду на зміни в законодавстві та специфіку службових кримінальних правопорушень, ми здійснили спробу дослідити генези розвитку наукової думки щодо службового підроблення, можливостей використання спеціальних знань під час їх розслідування та визначити основні напрями для вдосконалення їх розслідування. Найбільш наближеною до теми нашого дослідження організація і тактика розслідування службових підроблень, у якій висвітлено: зміст криміналістичної характеристики службових підроблень, її елементи, такі як способи вчинення злочину, особа злочинця, предмет злочину, типова слідова картина; виявлено кореляційні залежності між елементами криміналістичної характеристики службових підроблень; види способів протидії розслідуванню службових підроблень у сучасних умовах (відмова видати документи, предмети, які витребує слідчий, обмеження доступу слідчого до інформації, відмова надати зразки для порівняльного дослідження, вплив на слідчого, зокрема за допомогою захисника), окреслено засоби їх подолання; класифікацію засобів дослідчої перевірки інформації про виявлення ознак службового підроблення; класифікацію обставин, які підлягають встановленню під час розслідування службових підроблень, а саме: загальні обставини, характерні для розслідування злочинів загалом, і спеціальні обставини – належність підробленого документа до офіційного, вид і спосіб підроблення документа, зв'язок підробленого документа з іншими й наслідки, що настали у зв'язку з дією документа, тощо.

Ключові слова: Конституція України, кримінальний кодекс України, верховенство права, права людини.

Корча V.V., Repluk N.M. Legal use of special means in the investigation of official forgery of documents.

The Constitution of Ukraine, the Criminal Code of Ukraine, the rule of law, p.

According to the study of this direction, various scientists paid a lot of attention to the study of the problems of official criminal offenses and the use of special knowledge in general. However, no monographic scientific research has been carried out in Ukraine, which would combine scientific assets in the direction of special knowledge and official falsification and would reflect a comprehensive approach to the mentioned issues, despite the undoubted relevance of this topic and the need for practice, 89.6% of the respondents testified to the need for a comprehensive study of it. And although combating corruption was identified as one of the state's priority areas, law enforcement agencies have difficulties in proving official forgery, which actualizes the need to highlight the possibilities of using special knowledge during the investigation of such facts. So, based on the experience of scientists, practical workers, taking into account changes in legislation and the specifics of official criminal offenses, we made an attempt to investigate the origins of the development of scientific opinion on official forgery, the possibilities of using special knowledge during their investigation, and to determine the main directions for improving their investigation. The closest to the topic of our research is the organization and tactics of the investigation of official forgery, which highlights: the content of the forensic characteristics of official forgery, its elements, such as the methods of committing the crime, the identity of the criminal, the object of the crime, a typical investigative picture; correlational dependencies between the elements of the forensic characteristics of official forgeries were revealed; types of methods of counteracting the investigation of official forgery in modern conditions (refusal to issue documents, items requested by the investigator, limiting the investigator's access to information, refusal to provide samples for comparative research, influence on the investigator, in particular with the help of a defense attorney), the means of overcoming them are outlined; classification of means of investigative verification of information on the detection of signs of official forgery; the classification of circumstances to be established during the investigation of official forgeries, namely: general circumstances characteristic of the investigation of crimes in general, and special circumstances - the fact that the forged document belongs to an official one, the type and method of document forgery, the connection of the forged document with others and the consequences, that arose in connection with the validity of the document, etc.

Key words: The Constitution of Ukraine, the Criminal Code of Ukraine, the rule of law, human rights.

Постановка проблеми. Окремо зумовлено це тим, що, перше, у державних органах й установах у більшості випадків перевагу віддають паперовому документообігу; друге, поширеною є копіювально-розмножувальна техніка, яка відкрила широкі можливості службовим особам для виготовлення підроблених документів; по-третє, низька заробітна плата службових осіб, яка спонукає до службового підроблення. Зазначене засвідчує актуальність розроблення теоретичних питань і формулювання практичних рекомендацій щодо виявлення та попередження, а передусім використання спеціальних знань під час розслідування службового підроблення.

Використання спеціальних знань під час розслідування службового підроблення передбачає необхідність усебічного розуміння змісту різних видів таких знань, насамперед – у сфері службової діяльності.

Зазвичай, в дослідженнях криміналістичного напрямку вивчення проблем використання спеціальних галузевих знань завжди залежить від правильного поєднання можливостей криміналістичної науки й інших галузей знань. З огляду на відсутність окремих досліджень проблем використання спеціальних знань під час розслідування службового підроблення, ми обрали підхід, відповідно до якого крізь призму криміналістичних знань розглянемо зміст і значення спеціальних знань у сфері службового підроблення. Важливою складовою спеціальних знань у сфері службового підроблення є відповідна термінологія, зміст якої висвітлено в нормативних актах, що регулюють службову діяльність.

Для з'ясування сутності аналізованої проблематики необхідно вивчити стан наукових досліджень проблем використання спеціальних знань під час розслідування службового підроблення. Більшість наукових досліджень було б неможливо здійснити без історико-правового методу, який є одним з основоположних методів наукового пізнання в галузі права. Не випадково В.І. Вернадський, оцінюючи гносеологічний потенціал історичного методу, зазначав, що минуле наукової

думки зображають щоразу в новій перспективі. Рухаючись уперед, наука не тільки створює нове, а й неминуче оцінює старе, пережите [1, с. 112]. Саме тому, завдяки вивченню досвіду попередників, стає можливим уникнути помилок, притаманних попереднім етапам розвитку, адаптувати їх до умов сьогодення.

Окрім цього, підроблення документів має давню історію, виникло як явище майже одночасно з появою писемності й запровадженням до обігу офіційних документів. Тобто перші факти підроблення документів датують часом виникнення держави і права. Останнє виявилось ключовим фактором у появі злочинності загалом і відповідною юридичною оцінкою підроблення документів зокрема. Слід зауважити, що розвиток державних інституцій, формування управлінського апарату, поширення діловодства супроводжувалося зловживаннями у сфері документообігу: де функціонував документообіг, там і намагалися вплинути на його процес. Так з'явилися фальсифікація та підроблення документів.

Як напрямок, щодо аналізу з правових джерел дає підстави стверджувати про відсутність чіткої кореляції між дослідженнями державно-правових історичних наук, пов'язаних зі службовим підробленням, і використанням спеціальних знань під час розслідування службового підроблення. У зв'язку із цим, у нашому дослідженні ми свідомо обрали шлях організації наукового опису й пояснення генези наукових досліджень проблем використання спеціальних знань під час розслідування службового підроблення, що ґрунтується на двох чинниках: а) хронологічна послідовність низки історичних правових джерел, які стосуються службового підроблення; б) значення для правозастосовної практики становлення та розвитку проблем розслідування службового підроблення. З огляду на зазначене, вважаємо за доцільне надати стислий опис і здійснити аналіз низки історичних правових джерел, які стосуються службового підроблення.

Підроблення документів набуває характеру суспільно небезпечного й караного діяння. Підроблення інших, окрім заповіту, документів не було передбачено в законі Сулли. Тільки подальшим внесенням доповнень в *Lex Cornelia de falsis* воно поширилося і на інші державні й приватноправові документи [2, с. 62].

Далі можна стверджувати, що службове підроблення можна вважати положення Литовських статутів (1529-го, 1566-го й 1588 року), у яких поняття підроблення (фальшування) набуло нового значення. Зокрема, у Литовському статуті (1529) у розділі I, артикулі 5 було зазначено: «Артикуль 16: [3]. Водночас доводиться констатувати, що зміст фальшування не висвітлено, а тому не було можливостей проводити якісне правове розслідування за даним напрямом, щодо підроблення документів.

Про службове підроблення вперше зазначено в 13 Артикулі: «О казни фалшующых грамоты, привилегий, указы и печати государевы» було зазначено, що: «Кто бы грамоты или привилегий, либо указы или печати государевы фалшоваль, то есть ложно к вимислу составляль, или притворно и схожо руку государеву на привилегияхъ и грамотах, или из учрежденного от импарторского величества правительства вимысливь писма или какіе указы, подписиваль, також кто бы печати государевы или вышшаго правительства рязаль и у себе хорониль и ихъ употребляль, таковой, доказателствы подлинными по правам изобличенный, огнем сожженъ бать имъеть» [4, с. 44]. Тобто в документі відмовляються від охорони документообігу в приватноправових відносинах, а розглядають його як предмет правопорушення саме офіційні публічні документи.

Частково питання кримінальної відповідальності за підроблення було регламентовано і в інших джерелах права різних історичних періодів розвитку держави.

Уперше про службове підроблення, що називали «фальшуванням», зазначено в ст. 108 КК Української Радянської Соціалістичної Республіки (1927). Зокрема, у цій статті містилося поняття «службове фальшування», яким позначали «внесення службовою особою в офіційні документи або книги завідомо неправдивих відомостей чи записів, а також складання і видачу завідомо неправдивих документів, підробку, підчистку або помітку іншим числом» [5, с. 39].

Можна зазначити, що службове підроблення, було передбачено, що посадовий підлог – це внесення посадовою особою до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, інша підробка документів, а також складання й видача завідомо неправдивих документів [6]. Тобто після прийняття цієї норми відбулися певні зміни, а саме: а) наближення змісту правової норми до сучасних техніко-юридичних стандартів; б) диференціація кримінальної відповідальності залежно від ступеня суспільної небезпечності злочину (з'явилася ч. 2, яка передбачала кваліфікуючі ознаки – тяжкі наслідки); в) зміна суб'єкта зі «службової особи» на «посадову особу».

За Крайнім етапом розвитку службового підроблення можна вважати сучасне вітчизняне кримінальне законодавство. Зокрема, у ст. 366 КК України (2001) службовим підробленням визначено складання, видачу службовою особою завідомо неправдивих офіційних документів, внесення до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, інше підроблення офіційних документів. Тобто знову законодавець визначив суб'єктом злочину «службову особу» й прописав основні способи вчинення таких дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти використання спеціальних знань на рівні дисертаційних досліджень висвітлювали: Г.С. Бідняк, Г.П. Дондик, В.В. Коваленко, О.А. Кравченко, В.В. Семенов, Е.Б. Сімакова-Єфремян, І.В. Пиріг, М.Г. Щербаковський та ін.

Постановка завдання. Щодо необхідного розглянути їх детальніше, адже саме ці науковці заклали наукове підґрунтя у вивченні засад використання спеціальних знань під час розслідування службового підроблення.

Виклад основного матеріалу. Слід зауважити, що в криміналістичній найбільшу кількість робіт присвячено підробленню документів у розрізі техніко-криміналістичних досліджень [6; 161, с. 339–342; 7, с. 212–214]. Крім цього, питання службового підроблення висвітлено в роботах, присвячених методикам розслідування привласнення, розтрата чужого майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, ухилення від сплати податків, злочинних порушень бюджетного законодавства [8, с. 104; 9, с. 55]. Проте в цих працях підроблення документів розглядали лише як спосіб створення умов для вчинення інших кримінальних правопорушень і приховування слідів їх вчинення.

Загальні питання розслідування та результати фрагментарного вивчення службового підроблення висвітлено в таких працях. У роботі «Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств» Г.С. Бідняк, з огляду на сучасний стан розвитку криміналістичної науки та правоохоронної практики, висвітлює концептуальні положення використання спеціальних знань під час розслідування шахрайств [11].

Однак привертає увагу робота Н.Я. Дондики «Використання спеціальних бухгалтерських знань при розслідуванні економічних злочинів», у якій авторка проаналізувала сутність економічних злочинів, запропонувала їх класифікацію на підставі особливостей механізму відображення в документах, розробила класифікацію документів, у яких відображено злочинні дії з використанням фінансово-господарських операцій [10].

Науковий інтерес становить робота В.В. Коваленка «Застосування науково-технічних засобів спеціалістами при проведенні слідчих дій», у якій висвітлено форми та види використання науково-технічних засобів під час проведення окремих слідчих дій, зокрема й огляду документів [11].

У праці В.В. Семенова «Спеціальні знання в розслідуванні злочинів (зміст, організація використання)» комплексно досліджено зміст спеціальних знань у межах розслідування злочинів, зокрема: проаналізовано особливості початку залучення фахових знань у розслідування злочинів; висвітлено етапи формування інституту спеціальних знань у розслідуванні злочинів; удосконалено інститут спеціальних знань у період подальшого розвитку криміналістичної науки й експертних підрозділів; запропоновано форми використання спеціальних знань у розслідуванні злочинів; з'ясовано завдання, правові основи та принципи взаємодії між суб'єктами використання спеціальних знань у розслідуванні злочинів [12].

Зазначено, що у дослідженні І.В. Пирога «Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті» розглянуто необхідність залучення спеціальних знань слідчого й обізнаних осіб під час вивчення документів, що супроводжують вантаж у процесі перевезення; актів, що складають під час транспортування вантажу залізницею; книг, що відображають одержання та відправлення вантажу [13].

Можливості та значення судових експертиз у кримінальному провадженні детально описав М.Г. Щербаковський у своїй докторській дисертації «Теоретико-методологічні та праксеологічні засади судових експертиз у кримінальному процесі», зокрема автор: сформулював наукове визначення та висвітлив суть категорій судової експертології, компетентність та компетенцію експерта, критерії класифікації судових експертиз; запропонував низку рекомендацій, спрямованих на вдосконалення процедури залучення експерта в змагальному кримінальному провадженні та підвищення достовірності висновку експерта [14].

На підставі використання висновку судового експерта про факти та способи внесення змін у документи в сукупності з іншими встановленими фактичними даними й обставинами спра-

ви прокурор, слідчий або суддя встановлює факт службового підроблення документів [15, с. 48–99].

Законодавче значення для дослідження розглянутої проблематики має «Методика розслідування злочинів, вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень», у якій частково досліджено службове підроблення (ст. 366 КК України) у комплексі з іншими злочинами, що вчиняє службова особа з використанням своїх службових повноважень. Зокрема, розділено злочини, що вчиняє особа з використанням своїх службових повноважень, залежно від таких криміналістичних критеріїв:

1. За предметом злочинного посягання – документ (ч. 1 ст. 366 КК України – предметом є документи, зокрема офіційні та завідомо неправдиві);

– відомості (ч. 1 ст. 366 КК України – предметом є завідомо неправдиві відомості) [5, с. 43].

Найбільш наближеною до теми нашого дослідження організація і тактика розслідування службових підроблень, у якій висвітлено: зміст криміналістичної характеристики службових підроблень, її елементи, такі як способи вчинення злочину, особа злочинця, предмет злочину, типова слідова картина; виявлено кореляційні залежності між елементами криміналістичної характеристики службових підроблень; види способів протидії розслідуванню службових підроблень у сучасних умовах (відмова видати документи, предмети, які вотребує слідчий, обмеження доступу слідчого до інформації, відмова надати зразки для порівняльного дослідження, вплив на слідчого, зокрема за допомогою захисника), окреслено засоби їх подолання; класифікацію засобів дослідчої перевірки інформації про виявлення ознак службового підроблення; класифікацію обставин, які підлягають встановленню під час розслідування службових підроблень, а саме: загальні обставини, характерні для розслідування злочинів загалом, і спеціальні обставини – належність підробленого документа до офіційного, вид і спосіб підроблення документа, зв'язок підробленого документа з іншими й наслідки, що настали у зв'язку з дією документа, тощо. Удосконалено: класифікацію службових злочинів за криміналістичними ознаками шляхом внесення до їх системи службового підроблення як окремого виду; рекомендації з планування розслідування службових підроблень, зокрема включення в плани низки першочергових організаційних заходів, пов'язаних із забезпеченням збереження документів й інших речових доказів, планування одночасної перевірки версій про зв'язок службового підроблення з іншими злочинами; окремі тактичні прийоми проведення виїмки, обшуку, огляду документів, допитів, очних ставок і призначення експертів у справах про службові підроблення шляхом викладення відповідних криміналістичних рекомендацій. Набули подальшого розвитку: положення про належність службового підроблення до способів підготовки, вчинення та приховування службових й інших злочинів, що вчиняють посадовці з використанням свого службового становища; класифікація документів у контексті розслідування службових підроблень (офіційні, неофіційні (приватні), посвідчувальні, аудіальні, первинні, вторинні, електронні, особистого походження тощо); визначення особи злочинця у справах про службові підроблення шляхом розмежування понять «службова» і «посадова» особи; рекомендації щодо версійного процесу в справах про службові злочини шляхом формування типових версій під час розслідування службових підроблень [16, с. 8-9]. Водночас питання використання спеціальних знань у процесі розслідування службового підроблення висвітлено недостатньо. Належного дослідження потребують: теоретичні засади дослідження використання спеціальних знань під час розслідування службового підроблення; використання спеціальних знань у процесі проведення окремих СРД під час розслідування службового підроблення; проведення судових експертів під час розслідування службового підроблення.

Звісно, напрацювання вчених-юристів у галузі криміналістики та судової експертизи мають по-слідовно враховувати сучасні інноваційні технології, оптимально й системно оновлюючи арсенал засобів боротьби зі злочинністю, зокрема використовувати й напрацювання інших наук, які мають на меті боротися зі злочинністю. Адже запорукою успішного протистояння злочинному світові є використання правоохоронними органами інновацій, передусім коли йдеться про «білокомірцеву» злочинність, типовими рисами яких є фахова обізнаність і значний досвід діяльності в певних галузях службової діяльності. Саме тому слід зауважити про наукові доробки інших спеціальностей із цієї проблематики. Зокрема, важливе значення має робота Я.С. Остапенко «Службове підроблення: кримінологічна характеристика та запобігання», у якій розглянуто історію розвитку та сучасний стан правового регулювання кримінальної відповідальності за службове підроблення в Україні. Надано визначення поняттю та висвітлено юридичний склад службового підроблення. Схарактеризо-

вано кількісні та якісні показники службового підроблення в Україні. Сформовано характеристику особи злочинця, який вчиняє службове підроблення. Запропоновано загально соціальні, спеціально-кримінологічні й індивідуальні заходи запобігання службовим підробленням в Україні [16].

Висновки. За дослідженням даного напрямку, різні вчені приділяли чимало уваги вивченню проблем службових кримінальних правопорушень і використанню спеціальних знань загалом. Проте в Україні не здійснено монографічних наукових досліджень, які поєднували б наукові надбання в напрямі спеціальних знань і службового підроблення та відображали б комплексний підхід до зазначеної проблематики, попри безсумнівну актуальність цієї тематики та потреби практики 89,6% опитаних засвідчили необхідність комплексного її дослідження. І хоча протидію корупційним виявам було визначено одним із пріоритетних напрямів держави, правоохоронні органи мають складнощі в доказуванні службового підроблення, що актуалізує необхідність висвітлення можливостей використання спеціальних знань під час розслідування таких фактів. Отже, на підставі досвіду науковців, практичних працівників, з огляду на зміни в законодавстві та специфіку службових кримінальних правопорушень, ми здійснили спробу дослідити генези розвитку наукової думки щодо службового підроблення, можливостей використання спеціальних знань під час їх розслідування та визначити основні напрями для вдосконалення їх розслідування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аленин Ю.П. Процессуальные особенности производства следственных действий: монография. Одесса: Центр. Укр. изд-во, 2002. 264 с.
2. Антошук А.О. Криміналістична характеристика вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини. Митна справа. 2012. № 2, ч. 2. С. 430–433.
3. Антошук А.О. Огляд місця події при вбивстві матір'ю своєї новонародженої дитини. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 2 (87). С. 243–250.
4. Арешонков В.В. Проблеми призначення та проведення комплексних експертиз під час судового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень. Юридична психологія. 2015. № 1. С. 90–100.
5. Балонь А.Б. Методика розслідування злочинів, вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2015. 258 с.
6. Бідняк В.А. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних із державним фінансуванням галузі охорони здоров'я: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2020. 264 с.
7. Бідняк Г.С. Використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпро, 2018. 20 с.
8. Бідняк Г.С. Використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпро. 2018. 244 с.
9. Бідняк Г.С. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств: монографія. Дніпро: ДДУВС, 2019. 152 с.
10. Боднар А.В. Використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2019. 200 с.
11. Боднар А.В. Форми використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2017. № 3 (104). С. 46–58.
12. Бондаренко Д.А. Розслідування зловживань владою або службовим становищем та перевищень влади або службових повноважень криміналістична характеристика та початковий етап розслідування: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2009. 237 с.
13. Будзівський М.Ю. Сучасні способи підробки захисних засобів документів, їхні ознаки. Криміналістичний вісник. 2004. № 2 (2). С. 91–96.
14. Буяджи Г. Історія формування та передумови виникнення Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 3. С. 143–147.
15. Великий тлумачний словник сучасної української мови уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2001. 1440 с.
16. Вернадский В.И. Очерки и речи. Дубна: Феникс, 1997. Вып. 2, Т. I. 576 с.